

Wnioski: Rozwój społeczeństwa sumeryjskiego

Opisujemy indywidualnie każdy z „cegiełek” tego, co jest dość luźno nazywane cywilizacją sumeryjską. Pierwsze dwa rozdziały dotyczyły podstawowych parametrów, środowiska fizycznego oraz historycznych i chronologicznych ram okresu. Następnie zbadano sposób, w jaki mieszkańcy korzystali ze środowiska, a także podsumowano wzorce osadnictwa, które charakteryzowały każdą fazę 1800 lat objętych niniejszym badaniem. Następnie podjęto próbę zinterpretowania tego, co zaobserwowane zmiany w tych wzorcach mogły oznaczać w kontekście rozwoju politycznego i historycznego. Następnie opisano wewnętrzne cechy bardziej złożonych osiedli, ich układ i główne budynki publiczne, które w nich dominowały, a także podjęto próbę powiązania tych zmian również z szerszymi kwestiami zmian w sposobie życia oraz w myśli politycznej lub ideologii. Następnie zbadano życie osób prywatnych, najpierw przyglądając się mieszkalnictwu zarówno na obszarach wiejskich, jak i miejskich, a następnie grobom. Paradoksalnie, przedmioty z grobów mówią nam więcej o żyjących niż ich domy, ponieważ dopiero po śmierci akcesoria codziennego życia uniknęły niekończącego się recyklingu, który był kluczową cechą sumeryjskiej gospodarki. Ten recykling był wynikiem chronicznego niedoboru niemal wszystkich surowców na równinie. Chociaż groby pomagają nam zbudować obraz społeczeństwa w sensie materialnym, nie pomagają zbyt wiele w próbach zrozumienia sumeryjskiego poglądu na życie pozagrobowe i zostajemy z zagadkową sprzecznością między dowodami tekstów, że życie po śmierci było bezradną sprawą, a dowodami grobów królewskich w Ur, które sugerują, że duża liczba osób towarzyszących dobrowolnie szła do grobu ze swoimi panami i paniami. Artefakty w grobach dostarczają również innych rodzajów informacji i dają nam wgląd w zagraniczne kontakty handlowe społeczeństwa i w ich wyrafinowany poziom osiągnięć technologicznych. Bez przedmiotów z grobów nie byłibyśmy świadomi wielu umiejętności, w szczególności metalowców. Sugeruje się, że rozbudowana sieć gospodarcza, którą reprezentują, wymagała produkcji dużych ilości dóbr przemysłowych i była głównym czynnikiem generującym potrzebę tworzenia półtrwałych zapisów złożonych transakcji. Wydaje się, że stymulowało to rozwój systemu pisma klinowego od końca okresu Uruk. Pieczęcie cylindryczne i stempłowe działały jako drugorzędny system rejestrujący o ograniczonej pojemności, ale taki, który był cenny w społeczeństwie w dużej mierze niepiśmiennym. Mężczyźni, którzy zarządzali biurokacją, która utrzymywała razem różne sekcje tego podzielonego społeczeństwa, oraz ich panowie, używali tego samego systemu rejestrującego, aby utrwać swoje cnoty i triumfy, próbując zapewnić sobie pozycję u bogów, zapisując je na różnych rodzajach wotów. Często przybierały one formę posągów samych siebie lub monumentalnych stel rejestrujących ich czyny. Te obiekty, tam gdzie przetrwały, dostarczają nam jednych z naszych najwcześniejszych quasi-historycznych dowodów i po raz pierwszy przedstawiają nam poszczególne osoby w społeczeństwie. Każdy z tych tematów został rozpatrzony w izolacji i teraz musimy przyjrzeć się im wszystkim razem, aby sprawdzić, czy wyłaniają się jakieś wyjątkowe cechy lub regularności, które można by uznać za spójny wzór rozwoju społeczeństwa sumeryjskiego. Być może najbardziej uderzającą cechą, która się wyłania, jest to, że okres Uruk był innego rzędu niż okresy, które po nim nastąpiły. Był to okres kluczowych innowacji technologicznych w szerokim zakresie dziedzin. Można twierdzić, że był to najbardziej innowacyjny okres w historii Mezopotamii. Wprowadzono wówczas pismo, szybkie koło, rozległe systemy nawadniające oraz techniki stopowania i odlewania, których wcześniej nie było na równinie. Nie wszystkie te umiejętności zostały koniecznie rozwinięte na samej równinie. Niektóre mogły zostać przywiezione przez imigrantów z płaskowyżu irańskiego, na przykład, ale wszystkie pojawiły się w ciągu kilkuset lat i zmieniły życie. Nie można przypisać żadnych porównywalnych innowacji następującym po nim okresom wczesnodynastycznym, Agade lub Ur III; wydaje się, że opierały się one na nowych technikach i udoskonalaty je, ale zasadniczo zestaw narzędzi technologicznych pozostaje niezmienny. Podobnie było z różnorodnością surowców dostępnych rzemieślnikom. Okres Uruk nie był jedynym obszarem innowacji w dziedzinie technologii. Wydaje się również, że był to czas, w którym zaczął się

pojawiać formalny system rządów. System ten, jak się wydaje, początkowo opierał się na świątyni i prawdopodobnie był powierzony kapłanom jako ziemskim przedstawicielom boga. To rozwój tego formalnego systemu rządów i jego przesunięcie z jednego obszaru do drugiego w społeczeństwie można postrzegać jako nić łączącą, która przewija się przez cały okres. Dowody na stopniowe pojawianie się świeckiego przywódcy, prawdopodobnie spośród tymczasowych przywódców wojennych, zostały podane we wcześniejszym rozdziale. Taki mężczyzna mógł zostać wyznaczony przez świątynię lub przez całą społeczność. Mógł być głową ważnej grupy rodzinnej. Pierwszy dowód na pojawienie się drugiego ośrodka władzy pojawia się w sztuce późnego okresu Uruk z przedstawieniem postaci w spódnicy z siateczki i kapeluszu w stylu Pathan, która może reprezentować takiego przywódcę wojennego. Pokazano go wykonującego różne zadania, w tym strzelającego do więźniów (na pieczęci z Suzy) i składającego ofiary. W momencie pierwszych archiwów w ED Ula, wydaje się dość jasne, że świecki władca był nadal ściśle związany ze świątynią i miał wiele obowiązków religijnych oprócz obowiązków wojskowych i administracyjnych. Względna władza tego, co można luźno nazwać kościołem i państwem, wydaje się być w równowadze. Pod koniec okresu ED równowaga sił wydaje się przesuwać na korzyść pałacu. Pod koniec okresu nastąpiła pierwsza udana próba zjednoczenia całej równiny sumeryjskiej pod jednym królem i pierwsza krótkotrwała próba rozszerzenia hegemonii poza Sumer. Władzę króla można zobaczyć jeszcze wyraźniej w okresie Agade, kiedy Sargon nie tylko rozszerzył obszar swoich działań wojskowych od Górnego do Dolnego Morza, ale także wiadomo, że mianował swoją córkę arcykapłanką boga księżycy w Ur. Jest to zwykle cytowane jako przykład jego chęci uspokojenia tradycjonalistów w społeczeństwie sumeryjskim. Patrząc z bardziej politycznego punktu widzenia, należy to interpretować jako pałac rozszerzający swoje wpływy na sferę świątyni. Czy Enheduanna była używana do zawierania małżeństw dynastycznych z kapłanami Ur w taki sam sposób, w jaki inne królewskie dzieci były wydawane za mąż za księżąt na peryferiach Mezopotamii? Niedawno zasugerowano, że zwyczaj mianowania córki króla na arcykapłankę został ustanowiony w ED III i być może oznaczał początek starań pałacu o całkowitą kontrolę (zima 1987). Ta oferta z pewnością odniosła sukces za Naram-Sina z Agade, wnuka Sargona, który, jak już widzieliśmy, był pierwszym królem, który przyjął boski status. Czyniąc to, jednoczył w swojej osobie wszystkie uprawnienia kościoła i państwa. Król stawał się nie tylko bogiem, ale także głową administracji, głową armii, lordem naczelnym sędzią i arcykapłanem. Jego pozycja musiała wydawać się niepodważalna. Jego następcy z pewnością wydawali się lubić ten pomysł i w jego własnej dynastii i w następnej, z wyjątkiem Ur-Nammu, pierwszego władcy dynastii Ur III, wszyscy poszli w jego ślady. W okresie Ur III państwa wasalne, takie jak Eshnunna w Diyala, miały oddawać cześć w świątyni poświęconej boskiemu królowi Ur, a polityczna niezależność Eshnunny pod koniec dynastii jest naznaczona sekularyzacją świątyni dawnego boskiego władcy, a piec do wypalania ceramiki został zbudowany w niszy, w której stała królewska statua. Nie można powiedzieć, jaki wpływ te zmiany polityczne miały na zwykłych ludzi, ale tendencja do bardziej rozwarstwowanego społeczeństwa wydaje się trwać. W każdym mieście była coraz większa liczba osób zawodowo trudniących się coraz większą specjalizacją zawodową. Pisarze, kapłani, wróżbiarze, kupcy i wszelkiego rodzaju wykwalifikowani rzemieślnicy są rejestrowani od końca okresu Ur III. Wydaje się to odzwierciedlać rosnącą specjalizację technologiczną i rozwój coraz bardziej złożonej administracji wspierającej boskiego króla. Dostarcza to również dowodów na obecność wpływowej klasy średniej, która miała stać się jeszcze ważniejsza w kolejnym okresie starobabilońskim. Społeczeństwo również wydaje się stać bardziej kosmopolityczne, kupcy regularnie podróżowali na północ, a także do Dilmunu na południu. Mogły nawet istnieć kolonie zagranicznych kupców z tak odległych miejsc jak Indie, zamieszkujących w niektórych miastach. Ta stopniowa zmiana równowagi sił politycznych przyniosła również ważne zmiany w innych obszarach. Początkowo cała ziemia była postrzegana jako należąca do boga miasta, lub konkretnie do jego przedstawiciela świątyni. Do ED III istnieją dowody na prywatne posiadłości ziemskie o pewnym znaczeniu, a pałac był również głównym właścicielem ziemskim. Dało to królowi kontrolę nad dużą częścią głównego zasobu państwa, rolnictwa, tak że świątynia nie miała

już tego, co wydawało się być monopolem na środki produkcji. Kontrola władcy nad dużymi obszarami ziemi pozwoliła mu również gromadzić osobisty majątek i umacniać własną pozycję polityczną poprzez nadawanie ziemi zwolennikom, na których poparcie mógł liczyć. Nadania te miały również wpływ na zwiększenie ilości ziemi i bogactwa w rękach prywatnych i doprowadziły do ustanowienia trzeciej siły gospodarczej na ziemi, choć takiej, która miała stać się niezwykle ważna dopiero po upadku Ur III. Kontrola ziemi dała również jednostkom dostęp do potencjalnej nadwyżki rolniczej, która mogła być wykorzystana do gromadzenia prywatnych fortun, czasami poprzez niezwykle dochodowe przedsięwzięcia handlowe. Z pewnością pod koniec trzeciego tysiąclecia prywatni kupcy byli mocno zaangażowani w handel dalekobieżny, który wcześniej wydawał się być prerogatywą głównych instytucji państwowych. Pojawienie się władzy władcy w celu zrównoważenia władzy świątyni można prześledzić również w architekturze. Najwcześniejsza monumentalna architektura, którą opisaliśmy, była skoncentrowana w świątyniach obudowach, takich jak dzielnica Eanna w Uruk, która zawierała świątynie i duże budynki niebędące świątyniami, które prawdopodobnie pełniły funkcje administracyjne. Jednak w ED II widzimy pierwsze wielofunkcyjne budynki, które nie mają fizycznego związku ze świątyniami i które wydają się mieścić świecką administrację. W ED III mamy budynki takie jak pałac „A” w Kish, które mają monumentalne wejścia pasujące do tych w świątyniach i wyszukane pomieszczenia publiczne. Wydaje się prawdopodobne, że w tych budynkach mieścił się świecki władca i jego administracja. Z tekstów wiemy, że zarówno władca, jak i jego żona mieli tego rodzaju gospodarstwo domowe. Ostatecznym wyrazem architektonicznym dominacji króla jest budowa świątyni w celu oddawania czci boskiemu władcy. Wzrost prywatnego bogactwa i pojawienie się w pełni rozwarstwowanego społeczeństwa, które są ściśle powiązane z rozwojem władzy świeckiej, można również dostrzec w planach domów odzyskanych z miasta Ur z końca trzeciego tysiąclecia. Tutaj domy wahają się od przestronnych, dobrze rozplanowanych rezydencji z prywatnymi kaplicami, które są być może kolejnym przejawem upadku potęgi świątyni, do małych chat wciśniętych w każdą lukę w istniejących budynkach. Być może groby ilustrują zakres bogactwa jeszcze bardziej obrazowo, szczególnie na Królewskim Cmentarzu w Ur. Wydaje się, że w Sumerze, jak w każdej innej rozwijającej się gospodarce, wzrost prywatnego bogactwa doprowadził do wzrostu popytu na towary luksusowe wszelkiego rodzaju i w ten sposób stymulował zarówno handel, jak i przemysł wytwórczy. W połowie trzeciego tysiąclecia zwykli ludzie zawodowi, na przykład drobni urzędnicy, wydają się posiadać biżuterię i pieczęcie cylindryczne, które zabierali ze sobą do grobu. Patronowali również sztuce i zamawiali posągi samych siebie, które stały w świątyniach, modląc się o dobrobyt darczyńcy. Składali również dary bogom, które były skrupulatnie zapisywane przez skrybów świątyni. Same wota odzwierciedlają zmieniający się wzór rządów. Najwcześniejsze przedmioty sztuki pochodzą niemal bez wyjątku z terenów świątynnych, ale od połowy trzeciego tysiąclecia nastąpiła zmiana i chociaż przedmioty te nadal znajdują się w świątyniach, w praktyce gloryfikują władcę. Stela Sępów, na przykład, może być sformułowana w kategoriach ofiary dla Ningursu, ale jest również celebracją potęgi militarnej Eannatuma z Lagasz. Ofiary zaczynają być również składane „za życie króla” przez jego lojalnych sług. Na koniec, ofiary są składane samemu boskiemu królowi zarówno za jego życia, jak i po nim. Upadek miasta Ur około roku 2000 p.n.e. pod naporem hord Gutian był postrzegany we współczesnej myśli jako koniec samej cywilizacji. Klęska Ibbi-Sina, ostatniego króla dynastii Ur III, była klęską jednego z bogów; jego dynastia sprawowała najwyższą kontrolę nad równiną sumeryjską przez ponad wiek i przewodził temu, co w wielu aspektach było szczytem osiągnięć Sumerów. W dziedzinach takich jak architektura i inżynieria, a także w literaturze i sztuce osiągnięto nowe poziomy doskonałości technicznej. Upadek jednego z najstarszych i najbardziej wyrafinowanych królestw, jakie widział starożytny świat, musiał wydawać się niewyobrażalną katastrofą, która mogła mieć echa na całym Bliskim Wschodzie, a także w samej Mezopotamii. Jego wpływ był prawdopodobnie tym większy, że wydarzył się w czasie narastającego niepokoju politycznego w całym regionie. Na zachodzie nowe ludy, takie jak Huryci, wkraczały do północnej Syrii, a następnie naciskały na południe i wschód. Znany

schemat małych miast-państw rozpadał się, pojawiały się nowe języki, nowe mody, a nawet nowe zwierzęta, takie jak konie, przynosząc ze sobą nowe techniki militarne i nowe zagrożenie. A jednak, pomimo tego, kultura sumeryjska przetrwała, a nowi przybysze, tacy jak dynastia Amorytów z Babilonu, przejęli wiele zwyczajów i umiejętności swoich poprzedników. Wpływ Sumerów i cywilizacji, w której rozwoju odegrali kluczową rolę, był odczuwalny przez kolejne dwa tysiąclecia. Ostatnie dokumenty klinowe, na przykład, znaleziono dopiero w II wieku n.e., a Herodot opisuje wielki ziggurat Babilonu, jaki istniał w jego czasach. Pomysły, które wprowadzili Sumerowie, były jeszcze bardziej potężne, a ich ślady można nadal znaleźć w naszym dzisiejszym świecie. Niektóre przykłady zostały już podane zarówno w literaturze, jak i matematyce. Wiele praktycznych umiejętności, takich jak używanie koła zarówno do transportu, jak i produkcji ceramiki, wydaje się również pochodzić od tych niezwykle pomysłowych i oryginalnych ludzi. Nacisk w tej książce położony został na opis, a nie na wyjaśnienie. Dowody nie są jeszcze dostępne, aby umożliwić cokolwiek poza najbardziej spekulatywnymi wyjaśnieniami, chociaż być może możliwe jest podjęcie pewnych próbnych kroków w tym kierunku. Obecnie niewielu uczonych widziałoby te wydarzenia jako wynik nieuchronnego postępu ewolucyjnego, wynik pewnej formy doboru naturalnego. Prawdopodobnie bardzo niewielu uczonych postulowałoby jakikolwiek pojedynczy czynnik przyczynowy. Pojawienie się komputerów miało o wiele głębszy wpływ na archeologię niż tylko możliwość przetwarzania ogromnych zbiorów informacji z względną łatwością; wprowadziło ono niektóre idee teorii systemów i umożliwiło archeologom budowanie złożonych modeli wieloprzyczynowych, które wydają się być znacznie bliższe rzeczywistości historycznej niż stare modele jednoprzyczynowe. Czynniki, które spowodowały zmiany opisane w tej książce, wydają się obejmować drobne zmiany klimatyczne, wynikające z presji ekonomicznej zaostrejonej przez brak surowców na równinie sumeryjskiej, złożoną Realpolitik trzeciego tysiąclecia, której możemy jedynie dostrzec, a nawet, być może, obecność wybitnych jednostek, których Sargon z Agade jest najbardziej oczywistym przykładem. Nie można wykluczyć możliwości zewnętrznych wpływów, rozprzestrzeniania się idei z innych cywilizacji. Możliwe, że idea boskiego królestwa mogła powstać w Egipcie, gdzie wydaje się być od dawna ugruntowana. Wydaje się prawdopodobne, że większość lub wszystkie z tych czynników odegrały jakąś rolę w doprowadzeniu do rozwoju monarchii absolutnej, która oznaczała koniec trzeciego tysiąclecia, ale jeśli mamy wyjść poza takie ogólniki, niezwykle ważne jest, aby archeolodzy ściśle współpracowali nie tylko z naukowcami, których współpraca jest już integralną częścią pracy na starożytnym Bliskim Wschodzie, ale także z językoznawcami i historykami. Tylko dzięki ich umiejętnościom zyskujemy bezpośredni dostęp do ludzi, którzy doprowadzili do tych doniosłych zmian. Badanie życia Sumerów może być uważane za raczej niejasne, ezoteryczne zainteresowanie, a nawet samouwielbienie, w klimacie, w którym oczekuje się praktycznych zastosowań z każdego sektora świata akademickiego; ale takie badanie, oprócz zapewnienia poligonu szkoleniowego do rozwijania umiejętności krytycznych i komunikacyjnych o znacznie szerszym potencjale zastosowań, może dostarczyć nam wglądu w szereg problemów, które nadal nękają ten region do dziś. Może dać cenną perspektywę problemów politycznych, które w żaden sposób nie są unikalne dla współczesnego świata, a w praktyce daje nam studia przypadków dotyczące problemów takich jak zasolenie gleby i pustynnienie, które mają dziś kluczowe znaczenie. Poszukiwania odpowiedniej technologii w tej części świata są również wspomagane przez badanie metod stosowanych przez innych, którzy z powodzeniem opanowali to samo środowisko w przeszłości bez korzyści płynących z nowoczesnej, wysokiej technologii. Nawet w świecie, w którym od naukowców i przemysłowców wymaga się praktycznych korzyści, archeologia Sumerów ma wiele do zaoferowania. Stanowi również pole, na którym wiele pozostaje do zrobienia i które będzie nadal stymulować i zastanawiać swoich wyznawców przez wiele lat.